

ŘEMESLA ■ TRADICE ■ TECHNIKA

Kůže

zpracování a výrobky

Olga Floriánová

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **restně stíháno**.

Používání elektronické verze knihy je umožněno jen osobě, která ji legálně nabyla a jen pro její osobní a vnitřní potřeby v rozsahu stanoveném autorským zákonem. Elektronická kniha je datový soubor, který lze užívat pouze v takové formě, v jaké jej lze stáhnout s portálu. Jakékoliv neoprávněné užití elektronické knihy nebo její části, spočívající např. v kopírování, úpravách, prodeji, pronajímání, půjčování, sdělování veřejnosti nebo jakémkoliv druhu obchodování nebo neobchodního šíření je zakázáno! Zejména je zakázána jakákoliv konverze datového souboru nebo extrakce části nebo celého textu, umístování textu na servery, ze kterých je možno tento soubor dále stahovat, přitom není rozhodující, kdo takovéto sdílení umožnil. Je zakázáno sdělování údajů o uživatelském účtu jiným osobám, zasahování do technických prostředků, které chrání elektronickou knihu, případně omezují rozsah jejího užití. Uživatel také není oprávněn jakkoliv testovat, zkoušet či obcházet technické zabezpečení elektronické knihy.

Copyright © Grada Publishing, a.s.

ÚVOD	7
■ HISTORIE	9
1 POČÁTKY ZPRACOVÁNÍ KŮŽE	11
2 OBUVNICTVÍ	15
2.1 NEJSTARŠÍ NÁLEZY OBUVI	15
2.2 OBUV VE SLOVANSKÝCH DOBÁCH	17
2.3 OBUV VE STŘEDOVĚKU	18
2.4 OBUV V OBDOBÍ REFORMACE A PROTIREFORMACE	22
2.5 OBUV V 18. – 19. STOLETÍ	23
2.6 OBUV NA KONCI 19. A V PRVNÍ POLOVINĚ 20. STOLETÍ	25
2.7 OBUVNICKÝ PRŮMYSL	27
2.8 ŠEVCI A JEJICH VÝROBKY V ÚSTNÍ LIDOVÉ TRADICI	34
3 RUKAVIČKÁŘSTVÍ	37
4 KOŽEŠNICTVÍ	39
4.1 KOŽEŠNICTVÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH	40
4.2 KOŽEŠNICTVÍ NA SLOVENSKU	47
5 ŠEDLÁŘSTVÍ	51
6 ŘEMENÁŘSTVÍ, BRAŠNÁŘSTVÍ	57
7 VÝROBA BÍČŮ	61
■ TECHNIKY	65
8 MATERIÁL	67
8.1 ÚPRAVA KŮŽÍ – KOŽELUŽSTVÍ, VÝVOJ ŘEMESLA	67
8.2 TECHNOLOGIE ZPRACOVÁNÍ KŮŽE	76
8.3 KOŽELUŽSTVÍ	76
8.4 JIRCHÁŘSTVÍ	82
8.5 ZÁMIŠNICTVÍ	83
8.6 VÝROBA KOŽEŠIN	86
9 NÁŘADÍ A VYBAVENÍ DÍLEN	91
9.1 KOŽELUŽSKÉ DÍLNY	91
9.2 OBUVNICKÉ DÍLNY	94

9.3	SEDLÁŘSKÉ, BRAŠNÁŘSKÉ A ŘEMENÁŘSKÉ DÍLNY	100
9.4	KOŽEŠNICKÉ DÍLNY	104
10	TECHNOLOGIE	107
10.1	SPOJOVACÍ TECHNIKY	107
10.2	ZDOBNÉ TECHNIKY	113
■	VÝROBKY	117
11	OBUV	119
11.1	KRPCE	120
11.2	ŽENSKÉ VRAPENÉ HOLÍNKY Z PODLUŽÍ	122
11.3	SOUČASNÁ SÉRIOVĚ VYRÁBĚNÁ OBUV	127
12	VÝROBKY KOŽENÉ GALANTERIE – RUKAVICE	129
13	KOŽEŠNICKÉ VÝROBKY – KOŽICH	131
14	BRAŠNÁŘSKÉ VÝROBKY	137
15	ŘEMENÁŘSKÉ VÝROBKY	141
15.1	ŠIROKÝ VALAŠSKÝ OPASEK	141
15.2	OPASEK VYŠÍVANÝ PAVÍM BRKEM	144
15.3	PASTÝŘSKÝ BIČ	145
16	SEDLÁŘSKÉ VÝROBKY	149
16.1	CHOMOUT	149
16.2	SEDLO	160
17	SOUČASNÉ VÝROBKY	167
	VÝKLADOVÝ SLOVNÍČEK	169
	POUŽITÁ A DOPORUČENÁ LITERATURA	173
	REJSTŘÍK	177

ÚVOD

Kůže je přírodní materiál, který lidstvo provází od počátku jeho existence. Jako surovina byla dlouho nenahraditelná a pro své vynikající vlastnosti nabízela široké možnosti praktického uplatnění. Časem si její mnohostranné zpracování vyžádalo specializaci. Z řemesel, jejichž byla základním výrobním materiálem, se vydělilo koželužství, obuvnictví, brašnářství, sedlářství, řemenářství, rukavičkářství, kožešnictví a výroba bičů. Publikace, kterou máte před sebou, nabízí přehled historického vývoje těchto řemesel, představuje technologické postupy zpracování kůže v každém kožedělném oboru a demonstruje je na výrobcích, které jsou pro ten který obor charakteristické.

Ačkoli je význam kůže pro výrobu nesporný, není mnoho knih ani autorů, kteří by se jí zabývali. Národopisná literatura popisuje kožené výrobky především jako součásti lidového oděvu, kroje. Zaměřuje se na regionální odlišnosti v obuvi, opascích či kožiších, popřípadě jiných kožených oděvních doplňcích. Odborníci na jednotlivá výrobní kožedělná odvětví se ve svých publikacích zase více soustřeďují na popis technologických postupů při zhotovování konkrétních výrobků.

Ani naše publikace nemůže obsáhnout vše a předložit z tak široce zaměřeného tématu vyčerpávající informace. Spíše si klade za cíl podat souhrnnou formou dosavadní základní poznatky o řemeslech zpracujících kůži, stejně jako o řemeslnících a jejich výrobcích. Je určena všem, kdo mají o uvedenou problematiku zájem – může jim být inspirací k hlubšímu poznání těchto zajímavých oborů.

HISTORIE

1 POČÁTKY ZPRACOVÁNÍ KŮŽE

Kůže je jedním z nejstarších přírodních materiálů používaných k výrobě předmětů každodenní potřeby. Od pravěku se zvířata lovila pro maso a kůže se stávala druhotnou surovinou; nevyhazovala se, nýbrž zpracovávala a dále využívala. Kůže a kožešiny, chránící zvířata před nepříznivými vnějšími vlivy a udržující jejich tělesnou teplotu, začal člověk používat především jako primitivní oděv.

Zpočátku se kůže pravděpodobně nekonzervovala. Dá se předpokládat, že jedinou úpravou mohlo být změkčování surové kůže tím, že se přežvýkala; dělali to tak ještě v 19. století někteří Eskymáci. Pravěcí lidé však brzy zjistili, že neopracovaná kůže dlouho nevydrží. Ve vlhkém prostředí zahnívala a rozkládala se, při vyšších teplotách zase příliš vysychala, tvrdla a lámala se. Bylo nutno její životnost nějakým způsobem prodloužit – upravit ji tak, aby nepodléhala rychlé zkáze a přitom si podržela své vlastnosti. Pračlověk postupně došel k poznání, že požadovaných vlastností může dosáhnout působením kouře a roztaveného tuku. Vyčiňování kouřem, které se pravděpodobně kombinovalo s vyčiňováním tukem, je považováno za nejstarší způsob konzervace kůží ulovených zvířat. Do nedávné doby tak upravovali kožešiny i Kirgizové, Kalmykové, Eskymáci či Indiáni.

Historické objevy však prokázaly, že nejspíš všechny národy znaly nějaký způsob úpravy a vydělávání kůží. Nejstarší nálezy kožených a kožešinových předmětů jsou staré asi 5300 let. Z té doby pochází mrtvola muže z alpského ledovce, u níž byla nalezena kožešinová čepice, zbytky oblečení z usní a kožešin a také kožešinová obuv. I archeologické vykopávky z Egypta z doby 3000 let př. n. l. vypovídají o používání vyčiňených kůží. Ví se však, že v asijských oblastech tehdy dosahovala znalost zpracování kůže daleko vyšší úroveň.

O vyčiňování kůží tukem se dočítáme i v Homérově Illiadě (800 let př. n. l.). Pokud se o kožených předmětech zmiňují prameny z let 800–500 př. n. l., označují je za produkty orientálního původu. Ještě ve středověku měly kožešinové výrobky z Číny, Indie či Persie dobrou pověst. V poměrně velkém měřítku se kůže zpracovávaly i v bohatých řeckých městech v období 500–300 let př. n. l.

Koželužství se rozvíjelo také u starověkých Židů. I biblická kniha Genesis uvádí, že Adam a Eva byli při vyhnání z ráje oděni do kožených suknic. V římských dobách již bylo zpracování kůží specializovanou činností, jíž se zabývali řemeslníci podle jednotlivých oborů – koželuhové, kožešníci, barvíři usní. Všestranná užitečnost kůží a kožešin vedla k tomu, že se brzy staly předmětem výměnného obchodu a někdy dokonce platidlem. Rozvíjel se i výkup kůží, a nejen na římském venkově; obchodování s kůžemi kvetlo v římských koloniích v Malé Asii, Germánii či Británii.

■ **obrázek 1** *Použití opasku u starých Slovanů. Podle L. Niederleho.*

Z evropských oblastí za římskou hranicí, které tehdy obývaly tzv. barbarské národy, se nedochovaly žádné hmotné doklady ani zprávy o zpracování kůží, ačkoli tyto technologie museli obyvatelé barbarských území ovládat, protože zprávy Římanů o nich uvádějí, že se oblékali do chlupatých kůží divoké i krotké zvěře. Lidé v kulturně rozvinutých středomořských státech, kteří již dávno zhotovovali oděvy z tkaných látek, považovali takový způsob odívání za necivilizovaný. Lze předpokládat, že chladnější středoevropské klima nutilo obyvatele i nadále si zhotovovat oděv z kůže a kožešin, přestože i oni posléze poznali konopné, lněné nebo vlněné tkané látky.

Protože kožené výrobky rychle podléhaly zkáze, víme o nich z archeologických dokladů v těchto oblastech jen velmi málo. Například kovová nákončí a přezky, jež se zachovaly, poukazují na používání kožených opasek; na polském a východoslovanském území se také vzácně našly pozůstatky bot. Výrobu sedel dokládají třmeny, pozůstatkem uzdy jsou pak železná udidla. Tyto výrobky sloužily hlavně vládnoucím vrstvám.

Ve zpracování kožešin vynikaly především slovanské národy. Prostý lid zpracovával nejčastěji ovčí rouna, protože v té době mohli obyčejní lidé lovit volně žijící zvěř již jen výjimečně. Lesy se totiž postupně stávaly majetkem vznikající feudální třídy. Pro ni pak byly určeny kožešiny divoké zvěře. Slovanské lesy byly bohaté na kožešinovou zvěř nejrůznějšího druhu – na medvědy, vlky, lišky, kuny, veverky, soboly, hranostaje, vydry i bobry.

Kůže a kožešiny představovaly také vzácný obchodní artikl. Vyvážely se především do jižních oblastí, kde byly velmi ceněny. Nejvíce se zde uplatnily kůže menších zvířat, ze kterých se zhotovovaly podšívky nebo ozdobné lemy. Byzantští a italsí krejčí z nich dokonce dokázali sešít rozměrnější roucha. Tento prastarý obchod slovanských oblastí s jihem Evropy dokládá i přechod názvu pro veverku a kunu do latiny a řečtiny. Kunina, veverčina a sobolina byly hlavní exportní suroviny. O jejich důležitosti svědčí fakt, že se staly platební jednotkou ve směnném obchodování či při vybírání daně – v ruských oblastech v 9.–12. století vybírala knížata z každého domu po jedné kůži kuní nebo veverčí. Bohatství pánů a měst se rozlišovalo i podle

velikosti zásob kuniny a bílé veveřice. Hlavní roli hrály kožešiny také při udělování reprezentativních darů. Za vzácné se považovaly dary soboliny, bobroviny, černé lišky nebo hermelínu.

Na našem území se nejstarší hmotné doklady zpracování kůže vážou k období Velké Moravy. Například ve Starém Městě u Uherského Hradiště byly nalezeny dvě koželužské jámy se zbytky tříslové kůry. V hrobech z druhé poloviny 9. století zde našly pozůstatky vydrážené kožešiny u dívky pochované v dřevěné rakvi a kožené řemínky z kozí nebo ovčí kůže v hrobě muže. Chemickým rozbořením bylo zjištěno, že kůže byla alkalicky loužená a vyčiňovaná tříslem. Na pohřebišti ve Starém Městě se také našly zbytky dřevěného štítu potaženého kůží, který pokrýval kostru od pánve ke kolenům. Štít byl nezbytnou potřebou každého bojovníka. Slovanské štíty byly kruhové nebo oválné, vyrobené z kůže, dřeva či proutí. Znalost zpracování kůže z velkomoravské doby potvrzují i nálezy speciálních nástrojů.

Uprava kůže pro zhotovování konkrétního výrobku byla domácími zaměstnáními. Každý lovec nebo rolník si pro svou potřebu vyráběl useň sám a z ní pak dělal potřebné předměty. Ke specializaci docházelo postupně až ve středověku, i když větší rozmach výroby koženého zboží nastal již v 6.–10. století. V této době sice již existují osoby, zabývající se pouze jedním druhem výrobku, ten však zhotovují od přípravy usně až po finální tovar.

Nároky na kvalitní práci a zručnost neustále vzrůstaly. Proto přibližně od 9. století postupně dochází ke specializaci výroby. Řemeslníci se často usazovali ve vznikajících městech a v podhradích, podle druhu výroby, kterou provozovali. Ve střední Evropě – v Čechách, Polsku, v Uhrách, ale částečně i v Chorvatsku – tak vznikly tzv. služební osady. Ty byly pojmenovány podle řemesel, kterým se jejich obyvatelé věnovali. Dodnes se můžeme setkat s názvy vesnic jako Štítary, Kováry, Ovčáry, Vinaře a podobně.

Specializovaných řemesel jistě postupně přibývalo, ale archeologicky lze tento trend postihnout jen sporadicky. První historické zprávy se začínají objevovat teprve na počátku 2. tisíciletí; z 10.–12. století máme doklady o existenci sedlářů, v 11. století se připomínají i samostatní koželuhové či kožešníci.

*Sedí švec na cestě, šije boty nevěště,
sedí švec na cestě, na verpánku.
Kladívečkem pořukává,
pichne, dratvu vytáhne...*

(ze Slovácka)

*My sme ševci dvá,
muzika nám hrá,
a ševců je na tisíce,
seberem jich do čepice.
Od božího rána
hledíme do džbána,
od boží neděľky
hledíme do sklenky.*

(z Valašska)

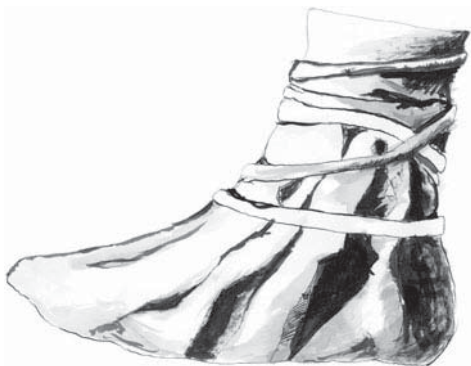
2 OBUVNICTVÍ

2.1 NEJSTARŠÍ NÁLEZY OBUVI

Od prehistorických dob je známa potřeba člověka chránit si chodidla před nepříznivými podmínkami – chladem, horkem, nevhodným terénem – a před poraněním. Nejjednodušším způsobem bylo obalit si je listím, lýkem, kůrou stromů, pleteninami z travin a posléze i kůžemi, podle klimatických podmínek dotyčné oblasti. V chladnějších se jistě uplatnila spíše kůže a kožešina. Nejstarší nález zachovalé obuvi na světě z jeskyně v Oregonu v USA dokládá, že obuv chránila nohu člověka již před 10 000 lety. Byla vyrobena z pelyňkového lýčí, vnitřek vyplňovala suchá tráva. V Evropě byl pozoruhodný objev obuvi učiněn roku 1991, když náhodní turisté našli na ledovci v Ötztalských Alpách v západním Rakousku 5300 let starou mrtvolu muže. Jde o jediné známé dochované tělo člověka doby kamenné. Kromě již uvedených kožených předmětů ležel blízko něho také toulec se šípy, zbytek torny, nedodělaný luk, příruční taška z březové kůry se sušenými švestkami, pazourkový nůž, sekera s měděným mlatem a další drobnosti. Důležité však je, že pravá noha mumie byla obutá (z levé obuvi zbyly jen pozůstatky).

Základní kostrou obuvi byl velmi pracně a pečlivě upletený korpus z rostlinných vláken. Z horního pletence vystupovalo přibližně v oblasti kotníku patnáct svislých pramenů zakončených oky. Tyto pletence byly horizontálně propojeny v pěti úrovních příčnými provázky. Podešev měla oválný symetrický tvar a podivně na ní je, že byla vyrobena z velmi tenké kůže, přestože člověk doby kamenné, který se již zabýval zemědělstvím a chovem dobytka, měl jistě k dispozici i kůže hrubší. Pleteninu v oblasti nártu překrývala tenká useň. Použitá kůže byla opracována pouze primitivně, zůstaly na ní stopy po odchlupování a mizdržení. Pro podešev posloužila kůže z medvěda hnědého, pro nárt kůže z jelena. V obou případech byla kůže se zbytky chlupů orientována dovnitř obuvi. Svršek byl k podešvi upevněn koženým páskem, jenž se provlekl otvory prořezanými po obvodu podešve. Holeň si pračlověk chránil koženými nástavci, sešitými z většího množství malých kousků jelenice. Tepelně izolační vlastnosti obuvi zlepšovala asi dvoucentimetrová vnitřní vystýlka ze suché trávy.

Značně stará (asi 3000 let), avšak vzniklá v úplně jiných klimatických i společenských podmínkách, je obuv egyptského faraóna Tutanchamóna, nalezená v jeho hrobce. Faraónův sandál byl vyroben z papyru, nesoícího stopy po kůži, a ozdoben zlatými lotosovými květy na řemínku, jenž představuje vodní hladinu. Pro vládcе, kněze a jiné vysoce postavené společenské vrstvy byly určeny vypracované kožené sandály. Obyčejní Egypťané si sami vyráběli jednoduché sandály ze třtiny, slámy nebo lýka. Pro teplé oblasti samozřejmě stačily vzdušné, lehké sandály. V krajích s chlad-

■ **obrázek 2** Nejjednodušší způsob obouvání – kus kůže upevněný k noze řemínkem.

i pro antické období Řecka a Říma. Úroveň obouvání zde dosahovala vysoké úrovně, mluví se o funkční obuvi. Tvar odpovídal obrysu nohy, svršek byl tvořen tak, aby noha měla patřičnou volnost. Je pozoruhodné, že již v této době vyráběli Řekové i Římané zvlášť botu pro pravou a levou nohu (u nás se asymetrická obuv začala v širší míře zhotovovat až koncem 19. století).

Obuv se vyráběla jak podle ročních období, pro něž byla určena k nošení, tak i podle účelu použití. Pro římské patricije byly určeny sandály zdobené výšivkami, perlami či drahokamy, pro vojáky zase pevná, trvanlivá obuv. K římské obuvnické produkci řadíme například *calceus* – koženou botu sahající ke kotníkům, kterou později převzali i Germáni. Boty římských vojáků zvané *caligae* měly podrážky vyztužené špičatými hřebíčky, konečky prstů nechávaly volné, k nohám se připevňovaly řemínky a nad kotníky se šněrovaly do podoby síťky. Nejběžnějším typem antické obuvi byla tzv.

nějším podnebí bylo nutno pro výrobu obuvi používat kůže, kožešiny, později i plst či pleteninu.

Vzhled obuvi se v historickém vývoji proměňoval v závislosti nejen na klimatických podmínkách, ale i na životních podmínkách a kulturní vyspělosti jednotlivých etnik. Obuv podléhala měnící se módě a odráželo se v ní společenské a ekonomické postavení jejího majitele. Dá se říci, že první botou v pravém slova smyslu byl sandál. Jde v podstatě o podešev přivázanou k noze řemínky.

Sandál byl charakteristickou obuví i pro antické období Řecka a Říma. Úroveň obouvání zde dosahovala vysoké úrovně, mluví se o funkční obuvi. Tvar odpovídal obrysu nohy, svršek byl tvořen tak, aby noha měla patřičnou volnost. Je pozoruhodné, že již v této době vyráběli Řekové i Římané zvlášť botu pro pravou a levou nohu (u nás se asymetrická obuv začala v širší míře zhotovovat až koncem 19. století).

Obuv se vyráběla jak podle ročních období, pro něž byla určena k nošení, tak i podle účelu použití. Pro římské patricije byly určeny sandály zdobené výšivkami, perlami či drahokamy, pro vojáky zase pevná, trvanlivá obuv. K římské obuvnické produkci řadíme například *calceus* – koženou botu sahající ke kotníkům, kterou později převzali i Germáni. Boty římských vojáků zvané *caligae* měly podrážky vyztužené špičatými hřebíčky, konečky prstů nechávaly volné, k nohám se připevňovaly řemínky a nad kotníky se šněrovaly do podoby síťky. Nejběžnějším typem antické obuvi byla tzv. *carbatina* – tvořila ji podrážka z hovězího kůže se zvednutými okraji, připevňovaná ke kotníku šněrovadly. Řeckou zvláštností u vyšších vrstev byly *koturny* – boty na tlustých korkových podešvích. Od Aischylových dob je nosili herci v řeckých tragédiích, aby vypadali na jevišti větší.

■ **obrázek 3** Starověký řecký sandál.

2.2 OBUV VE SLOVANSKÝCH DOBÁCH

V sociálně rozvrstvených společnostech nosily vládnoucí vrstvy pracnější a dražší obuv a široké obyvatelstvo obuv jednoduchou, účelnou. To jistě platilo i pro slovanské oblasti. Nejstarší doloženou formou obutí nohy je zde střevíc z jednoho kusu kůže, tvořený podešví s okraji ohrnutými nahoru a kolem chodidla staženými lýčím, motouzkem nebo řemínkem. Tento primitivní způsob obutí se dodnes uchoval v podobě *krpců* či *opánků*, jež se nosí v některých horských oblastech (například na moravském Valašsku či v určitých slovenských nebo balkánských regionech), avšak již pouze k místnímu kroji.

Slovanského původu, především z ruského území, jsou rovněž tzv. *laptě*, doložené od 10. století. Tvarem se podobají krpcům, avšak jejich skelet byl upleten z lýka nebo březové kůry. Jsou označovány také jako střevíce.

Později, snad již od 11. století, označoval výraz střevíc nízkou obuv po kotníky, zhotovenou z kůže nebo jiného materiálu. Ta však byla určena spíše vyšší společenské třídě. Také sv. Václav a sv. Vojtěch chodili podle starých legend ve střevících. Přemyslu Oráči zase připisuje pověst pouze obyčejnou lýčenu obuv – laptě.

Některé střevíce jsou látkové, bohatě zdobené vyšíváním. Předpokládá se, že jde o jižní import. Typy slovanských bot jsou známy především z ikonografických pramenů – miniatur kodexů, fresek – ale i z archeologických nálezů, například v polském Opolí či ruském Novgorodu. Kromě popsanych druhů se objevují i *botky* vysoké asi do poloviny lýtek, vpředu rozstřížené a buď uzavírané šněrováním, nebo zapínané na knoflíčky. V českých oblastech vznikl termín *škarbál*, označující hrubou selskou obuv, jakýsi typ krpců. Vedle krpců, opánků a střevíců se na konci pohanské doby objevují i vysoké, celokožené, na holni nerostřížené boty, které se nazývají staroslovanským výrazem *sapogy* nebo *škvorně*. I na miniaturách z 10.–11. století se objevují vysoké boty se špičkami mírně obrácenými nahoru.

Lýtká si u nižších typů obuvi lidé chránili hustým omotáním řemínků kolem nohy. Dá se říci, že tento způsob ochrany byl předchůdcem punčoch z vlněného materiálu, které jsou doloženy již od 12. století a pravděpodobně se na ně také vztahuje ruský výraz *kopytce*, známý od 11. století. Na Moravě a v Polsku se dosud používá pro vlněné ponožky, které se obouvají do krpců.

■ **obrázek 4** *Krpce s otevřenou patou a asymetrickým „nosem“ z Lopeníku na Moravských Kopicích. Foto archiv muzea J. A. Komenského v Uherském Brodě.*

2.3 OBUV VE STŘEDOVĚKU

Proč nás Bůh tresce?

Pro ty mrchy ševce,

že v neděli šijou

a pondělí pijou,

proto pršet nechce.

(z Podbrdsko)

Obuv ve svém vývoji podléhala společenským změnám, módním stylům, odrážela dobový názor. To se však týkalo především obuvi vyšších společenských vrstev – feudálů, kněží, bohatých kupců, kteří chodili v přepychových botách z drahých látek a kůže. Byly bohatě zdobené a tvar měnily podle módy. Naopak obutí obyčejných lidí bylo velmi konzervativní, téměř se neměnilo. Nejchudší vrstvy velmi často chodily bosé nebo nosily jednoduché krpce.

Středověk sice přinesl nové tvary a vzhled obuvi, ale v technologii výroby žádná větší změna nenastala. Tak, jako se v této době obecně zanedbávala péče o tělo a hygiena, nebral se zřetel ani na anatomii a funkčnost obouvání. Tvar obuvi nabývá velmi roztočivých, až bizarních podob. V době křížáckých výprav, ve 12. – 13. století, se v Evropě začíná projevovat vliv Orientu, který vrcholí v přehnaně špičatých tzv. *zobákovitých střevicích*, charakteristických především pro gotické období. Ve Francii dostaly pojmenování *poulaine* a prosadily se všude, kde vládla burgundská móda. Byly pestré jako tehdejší oblečení a jejich špičky měřily někdy až dvakrát více než sama podrážka; aby se v nich vůbec dalo chodit, musely se špičky přivazovat řetízky pod kolena. Zobce byly často zdobeny rolničkami. V takové obuvi byla chůze téměř akrobacií, a její majitelé se také pěšky pohybovali co nejméně – jezdili na koních a v kočárech. U nás se tato móda rozšířila hlavně ve 14. – 15. století. V této době se vyrábí obuv symetrická, na obě nohy stejná, je rovná, bez podpatků.

■ **obrázek 5** Středověký typ zobcovité obuvi.

Výrobou obuvi se zabývali *specializovaní řemeslníci*, zpočátku především pro svého feudálního pána; nadvýrobky pak směňovali za jiné zboží. Se zakládáním měst od 13. století se rozvíjí i řemeslná výroba. Výrobci se do nich soustřeďují, protože zde mají na trzích odbytu pro svůj tovar. Trhy týdenní, konané v určitý den v týdnu, byly určeny hlavně pro obchodování městských řemeslníků s venkovem. Výroční trhy – jarmarky (z německého Jahrmarkt) – se konaly jednou v roce, trvaly 8–14 dní a dovolovaly volný prodej všeho zboží.

Ve městech vedle řemeslníků nesvobodných, vrchnostenských, pracujících v režii svého pána, roste počet svobodných řemeslníků, kteří pracují jen pro sebe. Začínají se prosazovat tendence, aby živnost provozovali pouze řemeslníci organizovaní ve spolcích. Mělo se tak zabránit přílišné koncentraci navzájem si konkurujících výrobců. Tato první řemeslnická sdružení se nazývala bratrstva a zpočátku měla také náboženský charakter – členové se scházivali na společných bohoslužbách v chrámu, kde nezřídka měli vlastní oltář, zasvěcený ochránci toho kterého řemesla. Patronem ševců se stal svatý Kryšpín.

Bratrstva byla předchůdci *cechovního systému*, který se u nás začal rozvíjet od 13. století. Jeho význam spočíval v tom, že napomáhal rozvoji a ochraně řemesel. Reguloval počet dílen, usměrňoval odbyt zboží, dohlížel na kvalitu výrobků, navenek zastupoval své příslušníky, ukládal jim přísné povinnosti, staral se o dobrou pověst jednotlivých řemesel. Cechy vznikaly především ve městech. Venkovští výrobci stáli obvykle na okraji těchto sdružení a na jejich produkci se pohlíželo víceméně jako na nekvalifikovanou, podradnější práci.

Každý cech si vytvářel vlastní samosprávu, jejíž hlavní ustanovení byla zakotvena v jednotlivých předpisech čili artikulích. Základní výrobní jednotkou se stala dílna, kterou vedl mistr. Ten zaměstnával učně a tovaryše. Mistr přijal učně teprve tehdy, až splnil určité podmínky – například musel doložit, že byl zplozen z manželského lože, musel složit určitý finanční obnos, tzv. příjemné, musel mít rukojmího, který se zaručil zaplatit nemalou sumu pro případ, že by učeň v učení nesetřval nebo by mistrovi způsobil nějakou škodu. Na počátku výuky byl povinen platit učeň mistrovi a teprve až něco uměl, platil mistr jemu a přidával ročně kabát. Po vyučení, jež trvalo čtyři roky, musel učeň opět zaplatit svému mistrovi a také přispět do cechu. Po zdolání odborného výcviku se adept řemesla stal tovaryšem.

Od 16. století měli tovaryši povinnost vandru. Vandrování mělo přispět k větší odborné zdatnosti a k pozvednutí úrovně řemesel obecně. Tovaryš měl zdokonalit svou technickou zručnost a poznat více způsobů práce u různých mistrů v různých zemích. Vandrující tovaryše v cizích městech vítaly cechovní hostince, kde se mohli hlásit o práci, přičemž je domácí tovaryši „častovali“, ne však déle než tři dny. K přespaní byly pro vandrovníky zřizovány noclehárny, tzv. herberky. Po ukončení vandru tovaryši obvykle získali stálé místo u mistra v dílně a pak mu byli cele podřízeni. Pracovali celé dny v dílně a museli dodržovat veškeré požadavky mistra včetně toho, jak by se měli chovat. Za to však u mistra v dílně bydleli, stravovali se společně s jeho rodinou, dostávali prádlo. Během vývoje cechovního systému si tovaryši vydobyli nárok na jeden volný den v týdnu – mluví se o tzv. modrém pondělí. Nejdéle se tento zvyk udržel právě u ševců.

Tovaryši často zůstávali v zaměstnaneckém poměru po celý život, protože stát se mistrem nebylo jednoduché. Tovaryš se nejdříve musel prokázat „mistrovským kusem“, aby dokázal svou dovednost a zručnost. Přitom nešlo o levnou záležitost, protože těch kusů často muselo být několik. Pokud adept řemesla ve zkoušce obstál, stávaly se jejich mistrovské výrobky majetkem cechu, a tak je nebylo možno zpeněžit. Například brněnští ševci museli odevzdat až osm párů různých bot. Nezbytné byly nepromokavé boty pro rybáře a pro vozky, dětská obuv i přepychovější kusy. Další

výdaje pak padly na pohoštění cechmistrů, kteří mistrovské kusy posuzovali, a na zaplacení „příjemného“, což představovalo nemalou položku. Pro většinou chudé tovaryše bez patřičných prostředků zbyla vlastně jediná možnost, jak se stát sám sobě pánem – mohli si vzít mistrovi dceru nebo vdovu po něm.

■ **obrázek 6** Švec. Podle publikace Miroslava Janotky a Karla Linhartá.

velké množství drahých oděvních svršků, v jeho ševcovském zboží zůstalo více než dvě stě pantoflí, asi tři sta párů bot a téměř tisíc párů střeviců. Tento švec byl zřejmě také velký čtenář, neboť v jeho knihovně bylo uloženo více než sto knih náboženského a právního charakteru, spisy medicínské, historické, satirické a slovníky. K zájmům tohoto řemeslníka patřila zřejmě i hudba, protože se u něho našly tabulatury k loutně.

K nejstarším řemeslům patřilo obuvnictví i na venkově – mimopražské cechy jsou doloženy již ve 14. století například v Písku, v Mostě, v Hradci Králové, v Táboře, ve Strakoncích či v Třeboni. Ševcovské řemeslo bylo tak rozšířené, že se příslušný cech nacházel téměř v každém větším městě.

Zajímavým způsobem líčí ševce staročeské „Satiry o řemeslnících“: „Šveci divně žijí, často svým ženám lají, zejména, když jim nechťejí dovolit hrát v kostky. Někdy se tak rozzlobí, že je bijí. Tak činíval též jeden švec a jeho žena mu často domlouvala. Ukazovala na nouzi v rodině, že děti jsou bosé a nahé a že jim hrozí smrt hladem. Švec jí jednou řekl: 'Mám na prodej čtyři škorňe, prodám je a peníze ti dám pro děti, pro sebe je nechci.' Žena naléhala, aby šli na trh v pondělí, ale švec řekl: 'Ženo, mně se

Do jednotlivých cechů se řemesla začala sdružovat přibližně ve 14. století, nejvíce jich však vznikalo během 15. století. V tehdejší době nacházíme dvojí ševce. První skupina se nazývala *novotníci*, *novětníci* či *nováci* a její příslušníci zhotovovali novou obuv. Druhou skupinu tvořili *refleři*, *přístípkáři*, *prtáci*, *vetešníci* a podobně, kteří opravovali obnošenou obuv. Pracovali v jednotlivých ceších, časem však došlo ke sloučení. Roku 1477 bylo rozhodnuto, že všichni ševci smejí vyrábět novu obuv i opravovat starou.

V Praze měli ševci svůj cech již v roce 1391. V dalších stoletích počet obuvníků stále rostl, a tak představovali nejpočetnější řemeslo v Praze. Ačkoli sociálním postavením patřili spíše k chudobnějším vrstvám, ve městě se jim dařilo docela dobře. Až neuvěřitelný se zdá obsah pozůstalostního inventáře pražského ševce Jana Postuly, zemřelého v roce 1614. Vlastnil dům na Starém Městě a na ševce byl neskutečně bohatý. Zanechal po sobě

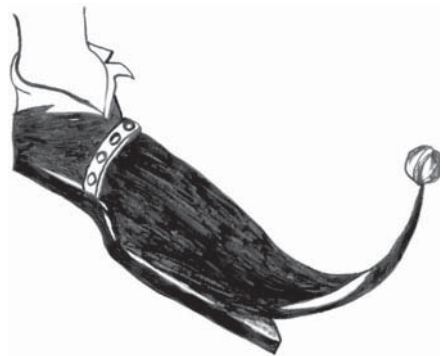
na ten trh nechce, pojedme až ve čtvrtek ráno, tuť bude lépe prodáno. ‘Šli, škorně za verduňk prodali a švec si zasteskl: ‘Ženo, co mám dělati, když se mi chce tolik pítí?’ ... ‘Chceš do krémy jíti jediný halěř propítí?’ ... Sotva vešli, tři groše propili a švec se ještě rozhlížel, s kým by si zahrál v kostky. Hráł s kramářem. Groš se vytrácel po groši, žena nařikala, až mu kostky vyrvala. Ale švec se rozlátil, políček jí vytál, přes stůl ji přehnul, div jí krk nezlomil. Úpěla velice. ...Ale cestou domů zlost vyprchala. Manželé se smířili. ... ‘Říkala jsem ti, abychom šli na trh v pondělí, že nám Pán Bůh nadělí, ale ty jdeš na trh jen ve čtvrtek, tehdy v tebe vstoupí malý črtek a oslepi ti oči.’ Vše prohráno. K čemu meditace! Příště se věci opakují znova.“

Materiálem pro obuvnickou výrobu byly různé kůže, hlavně však hovězina, teletina a pro potřeby venkova i skopovina. Od konce 15. století se používal i černý nebo barevný kordován. Pro vládnoucí vrstvy se také šilo z drahých textilních materiálů, aksamitu či brokátu, přičemž se uplatňovaly dokonalé zdobné techniky. Ševcovské práce se tehdy dělily na „dílo dlouhé“ – patřila sem vysoká obuv shrnovací nebo s faldem – a „dílo krátké“, kam se řadily rozmanité mužské, ženské i dětské střevíce. Prosazuje se obuv určená pro různé příležitosti a účely, například lovecká, jezdecká, vycházková, sváteční. Na přelomu 14. a 15. století zaznamenáváme ve vývoji obouvání převratnou změnu – začíná se vyrábět obuv zvlášť na pravou a levou nohu. Dalším vývojovým posunem byl od 15. století také počátek šití obuvi ze dvou částí – ze svršku a spodku. Boty však nadále byly rovné, bez podpatků.

Po roce 1450 se špičky zobákovitých bot začaly zkracovat a móda se vrhla zase do opačného extrému. Obuv byla hodně široká, plochá, hluboce střižená, špičky krátké, svršek zakulacený. Tomuto typu bot se pro jejich vzhled začalo říkat *kachní zobáky*, *volské tlamy* či *medvědí tlapy*. Zhotovovaly se ze žluté nebo černé kůže, ale i z jemné barevné kůže, z hedvábu či sametu. Byly charakteristické pro dobu reformace. Později přišla do módy majetných vrstev obuv bez špiček – a prsty na nohou se zdobily prsteny. V 14. – 16. století se ujaly „dřevěné přezůvky“ – návleky, které se obouvaly hlavně přes zobákovité boty. Jejich dřevěná podešev se řemínky připevňovala k botě. V Čechách se jim říkalo *patnochy* nebo

■ obrázek 7 Renesanční obuv – tzv. kraví huby.

■ obrázek 8 Gotická obuv se zobcem a s navlečenou dřevěnou podešví.